

Het herstel van het diaconaat in theologie en in praktijk

Een visie na dertig jaar actief meewerken aan de herinvoering van het diakenambt

Rob Mascini, november 2007

Inleiding

Het was omstreeks 1976 dat ik mij aanmeldde als lid van het Internationaal Diaconaatcentrum (afgekort I.D.Z.). Ik was nog geen diaken. Ik oriënteerde mij op het ambt. Vanaf dat moment ben ik actief betrokken geweest bij allerlei ontwikkelingen in beleid, praktijk en theologie van het herstel van het diaconaat. Al spoedig overschreed ik hierbij de grenzen van mijn eigen Haarlemse diocees en de grenzen van mijn land. Het eerste internationale congres wat ik meemaakte was het congres van Kortrijk in België (1979). In 1985 werd ik bestuurslid van het Internationaal centrum met als aandachtsveld de oecumene. Vanaf 2000 ben ik voorzitter.

Dit artikel heeft niet de pretentie van een wetenschappelijk stuk. Op grond van mijn jarenlange internationale ervaring wil ik het theologisch denken over het diaconaat schetsen. Daarom zal ik af en toe ervaringen door mijn betoog heen vlechten. Ik onderscheid drie stromingen. Deze stromingen zijn soms heel duidelijk geëxpliciteerd in een beleid. Soms ook worden ze onbewust gehanteerd. Hoe dit uitwerkt heb ik ervaren in een recent bezoek aan twee Afrikaanse landen: Namibië en Zimbabwe. Het zijn goede voorbeelden hoe de kerk lokaal probeert om het herstel van het diaconaat ernst te nemen.

Over het vraagstuk of ook vrouwen tot diaken gewijd kunnen worden schrijf ik niet. Ik ben er van overtuigd dat de theologen in alle rust hier hun studie moeten kunnen doen. Van de ene kant realiseren we ons dat wereldwijd de roep om de vrouw als diaken steeds heftiger klinkt. We realiseren ons ook dat er uitstekende studies zijn die deze roep onderbouwen. Van de andere kant vernemen we de visie van het Vaticaan, die het vooralsnog afwijst op grond van moverende redenen. In zo'n situatie rest ons de wijsheid om niet heilloos te polariseren, maar om de Geest een kans te geven in stilte haar werk te doen.

Deel 1

De theologie

Een Tridentijnse visie op het diaconaat

Wanneer oudere katholieken het woord 'diaken' horen denken zij hoogstens onbewust terug aan de tijd dat de diaken vooral bekend was als een priester die een liturgische functie tijdens de plechtige liturgievieringen vervulde. Inderdaad was het meestal een priester die de rol van de diaken in de liturgie waarnam. Hij stond daarbij een trapje lager dan de priester die de celebrant was. Bovendien was het in de gewone parochies in de ogen van de gelovigen een lagere priester die de diakenrol moest vervullen, een kapelaan. De pastoor was de hoofdcelebrant.

Er waren wel echte diakens. Maar zij waren er alleen als priesterkandidaten. Een paar maanden voor de priesterwijding ontving de kandidaat de diakenwijding. In die periode mocht hij enkele liturgische taken vervullen. De diakenwijding mocht dan wel een hogere wijding zijn, in de beleving van de mensen was het een stap ter voorbereiding op het priesterschap. Met het concilie van Trente was dit alles in voorlopigheid vastgelegd. Dit concilie had de

praktijk van de late middeleeuwen zo ten beste gereguleerd dat het permanente diaconaat weliswaar niet werd afgeschaft, maar dat de hervorming van het diaconaat zou worden uitgesteld tot latere tijden.

Bijzonder lezenswaardig is de toespraak van kardinaal Walter Kaspar bij het internationaal congres van het I.D.Z. te 1997 in Brixen:

Der Diakon in ekklesiologische Sicht angesichts der gegenwärtigen Herausforderungen in Kirche und Gesellschaft Grundsatzreferat vor der Studienkonferenz des Internationalen Diakonatszentrums, (Uitg. I.D.Z. Rottenburg)

Zie ook B.J. Koet, Diaken: Adjudant van de bisschop of opstapje voor het priesterschap. Kanttekeningen bij een recente studie over de Cursus Honorum Communio, Internationaal Katholiek Tijdschrift, 31 (2006) 232-240.

In de beleving van velen is daarmee het diaconaat een soort wachtkamer geworden voor het priesterschap. Het is ook sterk liturgisch en binnenkerkelijk. De diaken heeft een wijding die wat lager is, minder belangrijk is dan die van de priester.

In deze visie is de beslissing van het concilie slechts genomen om het priestergebrek te compenseren. Wanneer diakens getrouwd mogen zijn, krijgt de kerk een soort kapelaans die weliswaar niet alles mogen maar toch zeer dienstbaar kunnen zijn aan de priesters. En betekent 'diaken' ook niet 'dienaar'? Waarbij voor het gemak concilieteksten ook zeer snel in deze richting werden uitgelegd: "niet gewijd voor het priesterschap, maar voor het dienstambt".

Ik kan mij nog herinneren dat vlak na mijn wijding een overigens heel geëngageerde parochiaan, die mij zeer lief is, op mijn wijding reageerde: "Wat jammer, joh, dat je getrouwd bent, anders had je priester kunnen worden.

Een goede veehouder zei tot mijn pastoor: "Pastoor, het is net als bij mij op de boerderij: ik heb een goede knecht, maar hij kan niet melken!"

Deze tridentijnse praktijk speelt tijdens en na het concilie een grote rol. We zien hoe dit op vele plaatsen in de gedachten en de beleving van hoog tot laag in de kerk leidt tot allerlei reacties op het herstel van het diaconaat die primitief zijn en onkritisch. We zien ook hoe een herstel van het diaconaat op grond van dit impulsief reageren schadelijk kan zijn voor de kerk zelf.

Wat vooruitlopend op het tweede deel van mijn verhaal: het moge duidelijk zijn dat het herstel van het diaconaat in een land als Kameroen hier op stuk gelopen is. In dit land werden direct na het concilie de eerste diakens gewijd. De tridentijnse visie leverde allerlei spanningen op tussen catechisten, priesters en diakens. Onder meer om deze reden worden er geen nieuwe diakens meer gewijd.

Ook in landen als Roemenië, Polen en Ierland is het herstel van het diaconaat niet of nauwelijks van de grond gekomen. Het argument van voldoende priesters te hebben is daar doorslaggevend.

De bisschop van Iasi in Roemenië, mgr Petru Gerghel, zei in 2006 simpelweg tegen mij: "We hebben 400 seminaristen, waarom zouden we ook nog diakens gaan wijden? We hebben ze niet nodig."

Opvallend is dat sommige diocesen en zelfs bisschoppenconferenties bewust kiezen voor deze optie om het diaconaat weer in te voeren. Deze bisschoppen zien uit naar de afschaffing van het verplichte priestercelibaat. De diakens staan daar in de wachtkamer. Wanneer de

kerkelijke regel wordt afgeschaft zullen zij de eerste zijn die als ‘viri probati’ tot priester gewijd kunnen worden.

In een ontmoeting in 2004 van het I.D.Z. bestuur met de toenmalige voorzitter van de Zwitserse bisschoppenconferentie Bisschop Amédée (Antoine-Marie) Grab, O.S.B. was dit een expliciet gespreksonderwerp. Veel vaker wordt dit argument wat onofficieel geuit. Kerkleiders zijn nu eenmaal bang om de afschaffing van de celibaatsverplichting op de agenda te zetten.

Een dergelijk beleid en de gevolgen daarvan hebben we ook kunnen zien in de anglicaanse kerk. Hier is het herstel van het diakenambt gebruikt als wachtkamer voor de vrouwelijke priester. Jarenlang waren alle diakens vrouwen. Toen zij eenmaal ook priester gewijd mochten worden, was het diaconaat in deze kerk weer praktisch verdwenen.

De diaken als ambtsdrager met een speciale roeping voor de sociale noden van de maatschappij

Naast de onkritische en wat impulsieve tridentijnse visie op het diaconaat ontstaat al snel een andere wederom onkritische en impulsieve duiding. Die echter wél een nieuwe identiteit aan de diaken in de katholieke kerk geeft. Wanneer ik deze visie onkritisch en impulsief noem wil ik niet zeggen dat in deze stroming niet gestudeerd wordt op het diaconaat. Er bestaan zeer goede onderzoeken. Maar aan de bron van menig wetenschappelijk werk ligt een onbekritiseerde notie van wat diaconie en diaconaat bijbels en kerkhistorisch zou moeten zijn. Vanuit deze impulsieve notie wordt dan vooral pastoraal theologische en diaconaal wetenschappelijke studie gemaakt. Ik probeer dat in deze paragraaf duidelijk te maken.

Een belangrijke lobby voor het herstel van het diaconaat kwam voor en tijdens het concilie uit Duitsland. Motor voor deze lobby waren medewerkers van de grote Duitse “Caritas”. Het is het instituut dat vrij zelfstandig en vrij onafhankelijk van de bisschoppen in Duitsland leiding geeft aan katholieke ziekenhuizen, scholen en welzijnsinstellingen. De protestantse evenknie van deze katholieke Caritas is de “Diaconie” met haar “Diakonische Werken”. In de protestantse diaconie-instituten waren “Diakone”, “Diakoninnen” en “Diakonissen” werkzaam. Voor de katholieken in Duitsland en in Centraal Europa was er dus naast het tridentijnse model ook een protestants model voor handen.

Dit was ook zo in Nederland. Alleen is het in Nederland een calvinistisch model. De protestante diakens in centraal Europa zijn vergelijkbaar met onze religieuzen. Ze hebben een door een moederhuis geïnspireerde levensstijl en zijn met elkaar levenslang als zusters en broeders in solidariteit verbonden. Zij hebben geen ambt. Ze zijn niet structureel aan een protestante gemeente verbonden. Ze werken in de gezondheidszorg, het onderwijs en het welzijnswerk.

De Nederlandse protestantse diakens zijn daarentegen lid van de kerkenraad. Ze zijn ambtsdrager. Ze hebben naast de ouderlingen een belangrijke bestuursfunctie in de gemeente. De diakens in de kerkenraad behartigen de ‘diaconie’. Deze lokale diaconie is – beperkter dan in de centraal Europese visie – vooral gericht op mensen in materiële nood. En hun roeping geldt voor slechts een aantal jaren.

Veel beleidsmakers in onze kerk hebben in deze protestantse modellen vrij kritiekloos op een aantal punten een model gevonden voor de katholieke diaken. Bijna vanzelfsprekend leek en lijkt de protestantse visie inhoud te geven aan het bijbelse begrip “diaconia” en daarmee aan de roeping en de zending van de diaken.

Heeft de tridentijnse visie na het concilie niet geleid tot nieuwe theologie over de diaken in de katholieke kerk, deze protestantse visies hebben dat wel. Met name binnen de pastoraal theologie heeft men vanuit deze visie beleidsvoorbereidend werk gedaan. En dit heeft weer geleid tot een invulling van deze protestantse visie in studie, beleid en praktijk tot ver buiten protestants Europa.

We vinden deze protestantse visie pregnant terug in het Nederlandse handboek "Barmhartigheid en gerechtigheid". Dit handboek is standaardwerk geworden in opleidingen en bijscholingen.

("Barmhartigheid en gerechtigheid", Handboek diaconiewetenschap, Kok Kampen 2004, in samenwerking met DISK Amsterdam).

Voor een kritische bespreking van dit handboek zie B.J. Koet, "Waar blijft de "diakonia van het Woord"? Kanttekeningen bij het handboek diaconiewetenschappen.", Bijdragen. International Journal in Philosophy and Theology, 66 (2006) 72-87.

De hoofdredacteur van het handboek is zo onder de indruk van deze kritiek, dat in een volgende druk deze kritiek opgenomen gaat worden.

Op de website van het bisdom Haarlem lezen we:

"Diaconie is de hulp die christenen geven aan mensen in concrete noodsituaties en hun inzet voor een rechtvaardigere wereld. Op deze wijze vervullen ze de opdracht om dienstbaar te zijn aan de wereld. Deze opdracht is in het Evangelie aan de kerk gegeven, en daarom is diaconie een wezenlijk onderdeel van het leven van de kerk. Op lokaal niveau krijgt de diaconie vorm in de parochies, door de Parochiële Caritasinstelling (PCI) en de diaconale werkgroepen. Samen zetten zij zich in voor de concrete noden in hun buurt, bijvoorbeeld de problemen van vluchtelingen en asielzoekers, bij het opzetten van een voedselbank, bij het bezoeken van gevangenen en de opvang van dak- en thuislozen. Veel van deze activiteiten vinden plaats in samenwerking met andere parochies of met plaatselijke protestantse kerken. In de drie dekenaten van het bisdom is diaconie een apart aandachtspunt van de ondersteuning. Elk dekenaat kent een Dekonale Commissie Diaconie, waarin de PCI's vertegenwoordigd zijn. Deze commissie stimuleert de diaconale activiteiten op lokaal niveau en zorgt voor de vorming en toerusting op diaconaal gebied. In deze werkzaamheden worden zij ondersteund door een dekenaal diaconaal werker."

In deze visie is het calvinistische model duidelijk herkenbaar. De parochiële Caritas Instelling krijgt de allure van de protestantse diaconie in de kerkenraad.

Ik denk ook aan het boek Pro Diakonia dat als volgt door de uitgever wordt aangeprezen: Das Bischöfliche Ordinariat und der Caritasverband der Diözese Rottenburg-Stuttgart initiierten das Projekt Pro Diakonia - mit dem Ziel, die Diakonie vor Ort zu stärken und dabei dem Ständigen Diakonat eine Schlüsselrolle zuzusprechen. Das Buch dokumentiert den Prozess, der theologisch, soziologisch und empirisch-wissenschaftlich begleitet wurde. Darüber hinaus lässt es markante Positionen von daran Beteiligten sowie weiterführende Perspektiven einschlägiger Autorinnen und Autoren zu Wort kommen - und trägt damit zur Diskussion um die Frage bei: Ständige Diakone - Stellvertreter der Armen? (Projekt Pro Diakonia: Prozess - Positionen – Perspektiven, Kl. Kießling, Ständige Diakone - Stellvertreter der Armen? Lit-Verlag, Münster 2006)

Opmerkelijk is ook hoe in het laatste nummer van het officiële blad van het I.D.Z. zichtbaar wordt hoe vanzelfsprekend deze protestante visie zijn doorwerking heeft in belangrijke Latijns-Amerikaanse beleidsstukken. Ik wijs hier op het artikel van José Durán y Durán en op

het artikel van prof. Dr. Albert Biesinger. Deze laatste was lobbyend aanwezig bij de Latijns-Amerikaanse bisschoppenconferentie van mei 2007 in Aparecida (Brazilië). Hij schrijft in zijn verslag: „Der von uns eingebrachte Textvorschlag wurde teilweise in verschiedene andere Formulierungen integriert, der Satz „Der Diakon repräsentiert der dienende Christus an der Seite der Kranken, der Leidenden, der Migranten und Flüchtlinge, der Ausgegrenzten, der Opfer der Gewalt und der Gefangenen“ wurde erfreulicherweise wortwörtlich übernommen‘. (Diaconia Christi, Internationales Diakonatszentrum, Rottenburg 42/2007).

N.B. Begrijp mij goed. Ook ik verheug me bijzonder erop dat de optie voor de mensen die in nood zijn uiterst belangrijk doorklinkt in de kerk van hoog tot laag. Ik verheug me er ook op dat diakens hier een belangrijke rol bij vervullen. Ik vraag mij alleen af of men recht doet aan de ‘diaconia’ van de kerk en aan de wezenlijke identiteit van de diaken als diaconie en diaken vereenzelvigd worden met een zending tot maatschappelijke gerechtigheid en solidariteit. Tevens vraag ik mij af of bij een dergelijke vereenzelviging men ook niet te kort doet aan wat catechese, liturgie en herderschap in de kerk zouden moeten zijn. Ook daar zou wel eens die solidariteit en gerechtigheid een wezenskenmerk moeten kunnen zijn. Immers begrippen als ‘trouw’, ‘gerechtigheid’ en ‘barmhartigheid’ zijn de scharnierbegrippen van de H. Schrift. Daarmee dienen ze in al deze zogenaamde ‘munera’ van de kerk centraal te staan. Ze dienen een hoofdgave te zijn van alle diensten en ministeries in de kerk.

De vraag dringt zich op hoe het komt dat deze protestante visies niet toereikend zijn. Het antwoord is vrij eenvoudig. Beide visies komen voort uit kerkgeschiedenisperioden waarin kerkleiders vrij vanzelfsprekend zich beroepen op teksten als handelingen 6, het verhaal waarin mannen aangesteld worden om voor brood te zorgen voor een achtergestelde groepering in de kerk: de Griekstalige weduwen. Men beriep zich even vanzelfsprekend niet op de kerkvaders en de traditie van de oude kerk. Evenmin heeft men diepgaande studie gemaakt van de bijbelse begrippen ‘diaconia’ en ‘diaconos’.

Opvallend is dat in handelingen 6 de betreffende mannen helemaal geen ‘diaken’ genoemd worden. Ze worden geroepen tot de ‘diaconia’ van de kerk. Deze vindt haar wortels in de ‘diaconia Christi’. Bovendien is opvallend dat deze eerste mannen direct al na hun zending beginnen te preken en te dopen (Stefanus en Filippus).

Voor John N. Collins: Diakonia. Re-interpreting the Ancient Sources, New York-Oxford 1990.

Heel recent:

Anni Hentschel: Diakonia im Neuen Testament. Studien zur Semantik unter besonderer Berücksichtigung der Rolle von Frauen, WUNT, 2. Reihe, 226, Tübingen 2007. Deze Auteur zegt zelfs “Die Bezeichnung ihres Wohlfahrtsverbandes mit dem Titel Caritas durch die römisch-katholische Kirche ist der Sache, um die es dort geht, wesentlich angemessener” S.1.

Voor een Nederlands overzicht:

B.J. Koet, "De diakonia van het 'Woord'. Over een samenhang tussen Lukas 10,38-42 en Handelingen" 6,1-6", in: Tussen Caïro en Jeruzalem. Studies over de Bijbel en haar Context. Fs M. Dijkstra – K. Vriezen, (Utrechtse Theologische Reeks) Utrecht, 2006, 47-56.

B.J.Koet, Reviewaufsatz", J.N. Collins, Deacons and the Church. Making Connections between Old and New (Gracewing, Herfordshire, 2002), Diaconia Christi 39 (2004) 185-189

Wat ik graag wil toevoegen aan deze paragraaf is dat ik in de vijftien jaar dat ik als bestuurder van het I.D.Z. betrokken was bij de oecumenische vragen rond het diaconaat ik zeer veel protestantse diakens uit centraal, oost en noord Europa heb mogen ontmoeten. Deze ontmoetingen hebben mij zeer geïnspireerd. Hun bewogenheid voor mensen en hun onderling gedeelde spiritualiteit heeft mij vaak geroerd. Het verbaast me dan ook niet dat de katholieken in deze landen hen als inspirerend voorbeeld namen tot wat men eigenlijk onkritisch diaconie noemde.

Hun spiritualiteit moge zeker een bron van lering en beleid zijn voor onze kerk. Meerdere malen heb ik hun gemeenschappelijk leven en werken bij discussies in onze kerk als voorbeeld genoemd voor gehuwd religieus leven.

Ook wil ik hier niet onvermeld laten hoe de protestante diakens van Noord Europa op zoek zijn gegaan naar een identiteit meer in overeenstemming met de traditie van de kerk. Opmerkelijk is hoe in deze lutherse kerken het diaconaat weer tot ambt is gekomen. Luther zelf had het diakenambt afgeschaft. Het past niet in zijn twee rijken leer. Via de anglicaanse kerk is het ambt nu erkend. De diakens, voor het merendeel vrouwen, worden door de bisschop gewijd in de kathedraal. Ze krijgen liturgische functies en liturgische kleding. Er is een theologische ontwikkeling ontstaan die vergelijkbaar is met wat ik in de volgende paragraaf voor onze eigen kerk beschrijf.

Terug naar de wortels brengt onderscheid en eenheid in de 'ordo', in de relatie tussen bisschop, priester en diaken, en geeft er diepgang aan

In de apostolische brieven „Sacrum diaconatus ordinem“ (18 juni 1968) en in „Ad pascendum“ (15 aug. 1972) geeft Paus Paulus VI de richting aan waarin we mijn inziens moeten zoeken om het wezenlijke van het diaconaat te kunnen bespeuren. Naast een brede uiteenzetting van de bijbelse bronnen en concilieteksten wijst de paus ons op teksten van kerkvaders en gaat hij op zoek naar wie de diaken vanouds in de kerk mocht zijn. De uitgangspunten die de paus hier vindt en tot onderwerp maakt van Vaticaans beleid worden ook de toetsstenen waarmee de Vaticaanse congregaties voor de Clerus en voor de Katholieke Vorming rond 1990 een wereldwijde evaluatie beginnen over de ontwikkelingen in de praktijk. Alle bisschoppen wordt gevraagd hun bevindingen aan Rome te melden. Vervolgens werd in 1995 deze evaluatie besproken in een door beide congregaties gehouden gezamenlijke assemblee en wel in het bijzijn van de paus. Uiteindelijk resulteerde dit evaluatieproces in twee uiterst belangrijke Vaticaanse documenten: “De basisnormen voor de Vorming van Permanente Diakens” en het “Directorium voor het Dienstwerk en het Leven van Permanente Diakens” (in één band uitgegeven, 1998).

We vinden in deze documenten nauwelijks iets terug van een tridentijnse visie of van protestantse visies. Er wordt volop geciteerd uit de eigen brede traditie van de katholieke kerk.

Er zijn dan een aantal zaken die opvallen;

De diaken behoort op een speciale wijze direct aan de bisschop toe (zie bijvoorbeeld *Directory for the ministry and Life of Permanent Deacons*, 43.48 *Catholic Truth Society, London 1998*). Er is geen hiërarchische relatie zoals we die vanuit de tridentijnse tijd kennen. De relatie die er wél is, is er een van dienstbaarheid aan bisschop, priesters en gelovigen. Deze dienstbaarheid wortelt ten diepste in de "diaconia Christi".

“...He is a specific sacramental sign, in the Church, of Christ the servant. His role is to “express the needs and desires of the Christian communities” and to be “a driving force for service, or ‘diaconia’, which is an essential part of the mission of the Church.” (Basic Norms for the Formation of Permanent Deacons, 1.6 Catholic Truth Society, London 1998... met citaten uit ap. lett. Ad Pascendum).

“It must not be forgotten that the object of Christ’s diaconia is mankind. Every human being carries the traces of sin but is called to communion with God” (Directory for the ministry and Life of Permant Deacons, 3.49 Catholic Truth Society, London 1998).

Het gaat hierbij om een dienstbaarheid aan heel de missie van de kerk, die zich richt op de noden en behoeften van de gelovigen (én van de gehele wereld). Deze missie wortelt in de “diaconia Christi”. En voor deze missie hebben alle gelovigen een opdracht. De documenten laten zo de diaken functioneren in al de munera van de kerk. Er is géén hiërarchie in deze munera en geen apart stellen van de diaken voor bijvoorbeeld de caritas.

Toch is ‘missie’ wél een cruciale taak voor de diaken. Hij is namelijk geroepen om dit op een heel specifieke manier te doen. Vanuit de traditie van de kerk is de diaken als rechterhand en als oor en oog van de bisschop geroepen om in de samenleving en de maatschappij Christus op een actuele wijze te representeren. Zijn eventueel civiel beroep, een huwelijk en een gezinsleven steunen deze missie (zie bijvoorbeeld *Directory for the ministry and Life of Permant Deacons*, 2.33 Catholic Truth Society, London 1998). Het helpt de kerk daar te zijn waar het evangelie op een bijzondere wijze verkondigd kan worden.

In een aparte paragraaf expliciteert het directorium de zending van de diaken wel heel duidelijk. Hij heeft de mogelijkheid en de missie om op die plekken in de wereld het evangelie te verkondigen waar de publieke opinie wordt gevormd en waar de ethische normen worden geformuleerd en opgelegd.

“Deacons ...should strive... to transmit the word in their professional lives, either explicitly or merely by there active presence in places where public opinion is formed and ethical norms are applied ... they should also be aware of the great possibilities for the ministry of the word in the area of religious or moral instructions in schools, in Catholic and civil universities and by adequate use of modern means of social communication (Directory for the ministry and Life of Permant Deacons, 1.26, Catholic Truth Society, London 1998).

Een ander opvallend punt is de nadruk die gelegd wordt op screening, opleiding en voortgezette vorming. In par. 3 van de Basic Norms (*Basic Norms for the Formation of Permanent Deacons, Catholic Truth Society, London 1998*) lezen we dat aan opleiding en vorming een gewicht gegeven wordt dat zwaarder is dan menig deeltijd HBO opleiding in Nederland. Het benadert een normale seminarieopleiding voor priesters. Tegelijkertijd lezen we hoe flexibel de opleiding mag zijn. Er mag rekening gehouden worden met de vooropleiding die menig kandidaat heeft genoten voor zijn civiel beroep en met de eigen en speciale talenten die bepaalde kandidaten kunnen hebben. Vervolgens bevelen de documenten aan dat echtgenoten, ja zelfs de kinderen, betrokken worden bij vorming en opleiding.

Deze beleidsvisie maakt ook duidelijk dat er een verschil in roeping is tussen de diaken en de priester. Is de priesterkandidaat meestal een jongere man, vaak onder de dertig jaar, de diakenkandidaat is een ‘vir probatus’, die pas na zijn 35^e jaar gewijd kan worden. Hij dient een stabiel huwelijksleven te hebben en een civiel beroep dat ook dienstbaar mag zijn aan de missie die de diaken heeft. De roeping tot het diaconaat kan zo ook meer rijpen in de

levensinstelling die de kandidaat heeft. Op sommige plaatsen in de kerk zien we de ontwikkeling op gang komen dat een bisschop heel uitdrukkelijk op zoek gaat naar mannen die op voor verkondiging cruciale posities in de maatschappij hun werk hebben gevonden. Er ontstaat dan een roeping waarbij de bisschop het initiatief neemt.

Een ander voorbeeld dat de kerk op haar eigen wijze op zoek is naar de identiteit van de diaken is het officiële wetenschappelijke onderzoek door de internationale theologencommissie van het Vaticaan.

Commission Théologique Internationale, Le Diaconat, evolution et perspectives, publ. website Vaticaan:

http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_pro_05072004_diaconate_fr.html)

International Theological Commission: From the Diakonia of Christ to the Diakonia of the Apostles, London 2003.

Het geheel komt over als een groots werk. De belangrijkste vragen, met name over de theologie van het diaconaat, worden geformuleerd en besproken. Ook hier worden de wortels van het diaconaat opgezocht. Opvallend is daarbij dat er weinig geciteerd wordt uit onderzoeken van geleerden uit centraal Europese landen. De protestante visies zijn nauwelijks een item.

Jammer is het dat ook niet het werk op tafel lag van John Collins. Deze Australische taalwetenschapper heeft een filologisch onderzoek gedaan naar het begrip “diaconos” in voornamelijk de saeculiere geschriften in de bijbelse tijd (*John N. Collins, Diakonia: Re-interpreting the Ancient Sources. Oxford: Oxford University Press, 1990*).

Zijn onderzoek laat een ‘wereldse’ diaken zien die in het huis van zijn heer als een soort huismeester functioneert. Hij is boodschapper en manager. Hij vervult een kardinale rol in het huishouden en het bestuur van een belangrijk functionaris.

Dit onderzoek van John Collins zou in samenhang met de herbronning door het Vaticaan ons kunnen brengen naar een eigentijdse invulling van het diakenambt. Ik denk dan dat nog zichtbaarder wordt dat het dienstwerk van de diaken zich afspeelt in bestuur en verkondiging van de kerk. De diaken is daarbij een bijzondere dienaar van de bisschop.

Ik wil hierbij graag wijzen op het tweede deel van dit artikel. In het aartsbisdom Bulawayo in Zimbabwe zien we hoe hier bewust stappen ondernomen worden om dit idee te realiseren in de praktijk.

Mij fascineert ook bijzonder de belangrijke positie die de diakens tot ver in de tiende eeuw (sic!) in de stad Rome bekleedden. Zij waren heel bijzondere functionarissen die direct tot de bisschop behoorden. Uit hen werden pausen gekozen. Ze droegen het gewaad van de senatoren. De clavi op deze gewaden zijn nu nog zichtbaar op de dalmatiek. De kardinalen kwamen uit hun midden. En nog steeds worden curiekardinalen “kardinaal-diaken” genoemd.

*Een ander mij fascinerend gegeven wat hier op aansluit is de iconografie. In oude afbeeldingen van engelen zien we hoe deze als diakens gekleed zijn. Terecht schrijft mgr. Gijsen refererend aan een tekst van Hypoliet: “Hij is als de cherub, de engel bij het altaar des Heren, die tegelijk boodschapper van het heil en brenger van het levensnoodzakelijke is.” (mgr. J. Gijsen, *De permanente diaken*, p.3 uitg. bisdom Roermond).*

De betekenis van ‘angelos’ is hierbij natuurlijk ook veelzeggend.

Deze herbronning overwegend kom ik tot een identiteit van de katholieke diaken die hem kenmerkt als een bijzonder functionaris van de bisschop. Hij kan geroepen worden om namens de bisschop bisdom en parochies op allerlei terreinen te besturen. In het verlengde hiervan is hij ambassadeur, boodschapper en woordvoerder. Zo vertrouwt de bisschop hem de verkondiging van het evangelie toe in de meest brede zin van het woord.

Zijn eventuele huwelijk en civiel beroep maken het mogelijk dat dit evangelie op plaatsen verkondigd kan worden waar een priester moeilijk komen kan. In het volle leven staande, temidden van gelovigen en ongelovigen, verkondigt hij impliciet en expliciet. Hij is een 'vir probatus'. De bisschop heeft de mogelijkheid om gelovige mannen zélf te roepen tot deze zending.

Dit ambt is geen belemmering of alibi voor de roeping van de leek. Integendeel de diaken dient op deze wijze de gelovigen in hun roeping, conform de concilieteksten van Lumen Gentium.

Bovendien is hij geroepen om de vragen en noden van gelovigen en ongelovigen in het midden van de kerk neer te leggen, voor bisschop en priester en uiteindelijk en vooral op het altaar voor God.

Deel 2

De praktijk... in Afrika

Inleiding

Ofschoon in het concilie veel Afrikaanse bisschoppen het herstel van het diaconaat promootten en ofschoon al zeer snel na het concilie diakens in Kameroen gewijd werden is er op dit continent nauwelijks sprake van het herstel van het diaconaat. Uitzondering hierop zijn de zuidelijkste landen van Afrika: Zimbabwe, Zuid-Afrika, Botswana en Namibië.

Het is om deze reden dat het Internationaal Diaconaatcentrum tijdens haar congres in Freising (2005) vertegenwoordigers van bisdommen en diakens uit deze landen bij elkaar heeft gehaald. Het doel was te komen tot het inventariseren van gemeenschappelijke en afzonderlijke vragen, het zoeken naar antwoorden daarop en het maken van studie over hoe het diaconaat aan Afrika dienstbaar kan zijn. In Freising is begonnen met het vormen van een interdiocesaan netwerk voor zuidelijk Afrika.

In dit kader heb ik als voorzitter van het I.D.Z. nu twee maal een bezoek aan deze landen mogen brengen. Vanuit deze bezoeken en vanuit de bijeenkomst in Freising is op saillante wijze zichtbaar geworden hoe vragen en ontwikkelingen, met name in Namibië en in het Aartsbisdom Bulawayo (in de andere bisdommen van Zimbabwe zijn geen diakens), refereren aan de theologische vragen en visies zoals die in deel 1 van dit artikel geformuleerd zijn.

Bovendien zijn de vragen en visies van deze twee landen van groot belang voor de toekomst van het diaconaat in de kerk van Afrika.

Namibië

In de drie diocesen van dit land zijn er gezamenlijk 49 diakens. Zij leven voornamelijk in het noorden van het land en in het zuiden van het land. De diakens zijn werkzaam in kleine gemeenschappen. Ze leiden die gemeenschappen. Sommige diakens zitten diep in de bush in

kleine dorpen waar nauwelijks een priester komt. De twee landsdelen zijn van elkaar gescheiden door een grote woeste vlakte. De weg tussen beide delen van het land is ongeveer 1600km lang. Halverwege ligt de hoofdstad Windhoek. Maar daar zijn geen diakens.

Toch vindt in Windhoek wel de opleiding plaats. Duidelijk is dat door deze immense afstanden de opleiding langer duurt dan de voorgeschreven 4 jaar. Tevens is duidelijk dat voortgezette opleiding heel moeilijk te realiseren is.

Tijdens mijn recent bezoek aan Namibië (sept. 2007) was er een eerste studiedag na 1994. Van de 49 diakens namen er 32 deel aan deze bijeenkomst. Het studiecentrum is in een stadje ongeveer 60km ten noorden van Windhoek. Er waren diakens die daarvoor 1200km hadden moeten reizen!

Ik noem een aantal vragen en ik overweeg hen.

De immense afstanden isoleren diakens en maken opleiding en verdere vorming moeilijk.

Dit is een probleem dat ook in veel andere landen geldt. Ik denk zowel aan de diaspora in Noord en Oost Europa als in andere Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse landen. We hebben hier gesproken over allerlei digitale mogelijkheden. Maar een eerste stap was dat het seminarie de opleiding gaat herorganiseren. Uitgangspunt daarbij kan zijn een regionalisering met steuncentra in het noorden en het zuiden van het land.

De diakens hebben ook zelf een onderlinge structuur van drie diakenkringen gevormd. Ze hebben regiovertegenwoordigers en een nationale vertegenwoordiger gekozen.

Tevens was er een gebrek aan studiemateriaal en bevoegde docenten.

Als eerste stap is er vanuit de VS een aantal Engelstalige studieboeken naar de directeur voor het diaconaat gestuurd.

Er zijn problemen met de priesters. De diakens zijn niet 'dienstbaar' genoeg. Ze zijn te onafhankelijk. De directeur van het diaconaat formuleerde het zo: 'Veel diakens zijn eigen baasjes, ze leiden hun kleine gemeenschappen als pastoors'. Tegelijkertijd horen veel kerkleiders dat de diakens de gelovigen beter begrijpen. Ze spreken letterlijk de taal van het dorp.

Al pratend met elkaar moest dit beeld toch wat herzien worden. Op het eerste gezicht was hier sprake van een tridentijns beeld. De diaken als 'onderpastoor'. Uiterlijk en louter functioneel gezien mocht dit zo zijn. De beleving van de gelovigen bleek echter wel een heel aparte identiteit aan hun 'onderpastoor' te geven. Hij was namelijk één van hen, een mede-dorpsbewoner. Hij deelt hun levenssituatie met alle dagelijkse vragen die de bewoners van het dorp hebben. Op deze wijze beantwoordt hij eerder aan de visie van de documenten en van Collins dan aan een tridentijnse visie. Ofschoon ieder, terecht, vond dat hij eigenlijk de plaats van een priester inneemt, vervult hij deze plaats duidelijk met een eigen gezicht conform de katholieke diaken: de functionaris die de kerk dient door altaar, verkondiging en herderschap te verbinden met de vragen en ervaringen van de gelovige gemeenschap van alle dag.

In een gezonde kerkelijke situatie zou naast de diaken die uit een plaatselijke gemeenschap voorkomt, heel uitdrukkelijk een priester kunnen staan die van buiten die gemeenschap komt. Aan te bevelen is dat deze priester als hij niet vaak in de gemeenschap kan zijn, toch het imago van de leiding van de parochie uitstraalt en dat hij voorgaat in een viering die duidelijk de feestelijke eucharistie van de kerk is. De communieviering of de woorddiensten

onder leiding van de diaken zouden meer liturgisch merkbaar in het verlengde van deze eucharistie dienen te staan. Dit laatste is een verlangen dat ook in ons eigen land vaak geuit wordt.

Het vervangen van priesters, omdat deze er te weinig zouden zijn, komt op vele plaatsen in de kerk voor. Het is een wereldwijd probleem. We zien dat dit inderdaad tot een verkeerde clericalisering kan leiden: diakens worden baasjes. Opleiding en bisdommelijke leiding dienen er op toe te zien dat diakens allereerst inderdaad een roeping tot het diaconaat hebben en niet tot een vorm van priesterschap, vervolgens ook dat zij geestelijk gezond zijn en niet de zucht hebben om status te verwerven.

De diaken behoort tot de clerus, maar zowel priester als diaken zijn niet geroepen tot een clericalisering, die zich uit in macht en status. De Romeinse documenten nodigen hier ook zeker niet toe uit. Het is eerder het tridentijnse model dat de verlokking tot clericalisering met zich meebrengt.

In Afrika vertoont de neiging tot clericalisering nog een bijzonder probleem. In veel Afrikaanse gebieden schijnt de dorpsleider een absolute 'chief' te zijn. Wanneer een diaken een gemeenschap leidt, kan hij de trekken gaan krijgen van zo'n 'chief'.

Het onderscheid met catechisten speelt in Namibië geen rol.

Omdat dit elders in Afrika wél een rol speelt kwam deze vraag toch op tafel. In deze problematiek moeten we ons allereerst realiseren dat de ene catechist niet de ander blijkt te zijn. In sommige landen van Afrika zijn de catechisten hoog opgeleid. In andere landen, zoals Namibië, is de opleiding (en daarmee ook status en bevoegdheden) beperkt.

De problemen dienen zich vooral aan in die landen waar de catechisten een duidelijke positie in de kerk innemen op grond van een goede opleiding. De vragen die zich dan aandienen zijn wat of een diakenwijding nog toevoegt aan een catechist en of er niet veel meer kerkjuridische en financiële problemen komen wanneer bisschoppen de catechisten diaken wijden.

Van de ene kant getuigt deze vraag van een gebrek aan theologische en kerkjuridische voorlichting. Van de andere kant raakt deze vraag ook problematieken die wij vanuit onze Europese kerk moeilijk kunnen overzien.

De problematiek van de armoede en de aids.

De verzorging van de zieken en hun familie, het immense aantal begrafenissen, de morele vragen en de hopeloosheid die de epidemie uitstraalt houden zeer in het bijzonder de diakens bezig. Bij de bespreking van dit onderwerp merk ik hoe zij mensen zijn die zelf getrouwd zijn, kinderen en kleinkinderen hebben. Zij zijn bovendien de eerst aangewezenen om de zieken en stervenden bij te staan en hen te begraven.

Niet vanuit een Duits-protestantse visie waarbij gezondheidszorg tot de diaconie behoort, maar vanuit een diepe overtuiging te moeten verkondigen en pastorale bijstand te moeten verlenen vervullen zij hun diaconale zending. De verkondiging waartoe zij zich geroepen weten ervaren ze als een profetische. Ze moeten verkondigen tegen een heersende moraal van seksuele vrijheid die met het condoom mogelijk zou zijn. Tevens zien ze ook de armoede en het sociale onrecht waar veel mensen onder lijden en die bovendien een goede epidemiebestrijding in de weg staan.

Zimbabwe

Er zijn alleen diakens in het aartsbisdom Bulawayo. Daar zijn rond de veertig diakens. In tegenstelling tot Namibië zijn zij vooral in de stad werkzaam.

De aartsbisschop heeft hier bewust zijn beleid ontleend aan een studie. Deze studie is gemaakt door een medewerker van zijn curie, de Duitse pater Christoph Eisentraut (*Eisentraut, Christoph. The ministry (canonical mission) of permanent deacons in the Archdiocese of Bulawayo, Zimbabwe, Harare? : s.n., 2003. Main Stack BX1912.E44 2003*).

In deze studie laat de auteur zien hoe juist voor Afrika de katholieke theologie van het diaconaat en hoe de ontdekkingen van John Collins een identiteit kunnen geven aan het ambt in Afrika. Een sleutelwoord voor hem is 'evangelisatie'.

Het beleid dat de bisschop ontwikkeld heeft, geeft iedere diaken een drievoudige opdracht: een categoriale zending, een zending met betrekking tot de actuele aids- en armoedeproblematiek en een inbedding in een parochie.

Op deze wijze zien we diakens werken in hospices, opvang van wezen, psychiatrische zorg, huwelijksvoorbereiding, zorg voor daklozen, zorg voor slachtoffers van de politie en het leger, arbeiderspastoraat enz.

Vervolgens zijn er in alle parochies vrijwilligers die onder leiding van een diaken alle huizen bezoeken om hongerigen, zieken en stervenden te begeleiden en concreet hulp te bieden.

Vorig jaar zijn zo meer dan 6000 mensen geholpen.

Tenslotte zijn alle diakens in een hun toegewezen parochie actief. Het leiden van begrafenissen is voor hen een van de belangrijke taken in de parochie (net als in Namibië zijn dit vaak 'groepsvieringen' die zeer veel tijd vergen. Diakens doen dit samen met vrijwilligers).

Dit beleid brengt ook met zich mee dat de bisschop de diakens vaak zendt binnen de eigen werkkring die men heeft: de arbeider in de fabriek, de manager, de leraar in een tehuis voor daklozen. Ik vermoed dat de bisschop en zijn bisdom ook duidelijk mensen op dit soort plekken tot het diakenambt roept.

Ik was onder de indruk van het vele werk wat zij vaak stilletjes doen in hun vrije tijd naast hun gezinsleven en hun civiel beroep.

Heel deze zending van de diakens is ingebed in de politieke en sociale omstandigheden van Zimbabwe. Het land is economisch en sociaal volkomen kapot. De aids-epidemie is verschrikkelijk (*volgens de jongste cijfers van UNAIDS, het aidsbureau van de Verenigde Naties, tot 45 % van de bevolking*). Er is geen brood, vlees of zuivel. Stromend water en elektriciteit zijn beperkt. Er is geen benzine en nauwelijks openbaar vervoer. De ziekenhuizen hebben geen voedsel of medicijnen. Veel artsen en verplegend personeel zijn uitgeweken naar naburige landen.

In mijn gesprekken met de bisdomleiding en de diakens beluisterde ik steeds de opdracht om in woord en vooral in daad te verkondigen dat God een andere, rechtvaardige, menselijke maatschappij verlangt waarin we elkaar opvangen en behoeden. De kerk van Bulawayo is een profetisch verkondigende kerk. Bij een eerste bezoek aan Bulawayo sprak een priester: "Het is een schande als je nog niet in de gevangenis hebt gezeten."

Ondanks dit heldere beleid van het bisdom waren er toch vragen. Ik noem ze en overweeg ze.

De aartsbisschop twijfelt aan zijn beleid. De reden is dat er, met name uit de kring van de priesters, luid verzet komt jegens de diakens. De betreffende priesters verwijten de diakens

dat zij hen voor de voeten lopen. Zij vinden dat de diakens eigenlijk niets toevoegen aan hun inzet en aan de inzet van de vrijwilligers.

Deze kritiek heb ik tijdens mijn bezoek in alle mogelijke bisdomkringen ter sprake gebracht: bij de leiding van het bisdom, bij priesters, parochianen en diakens. Uit deze gesprekken bleek allereerst dat dit verzet slechts geuit werd door hooguit twee of drie priesters. De hoge toon van hun protest deed vermoeden dat het protest met veel priesters gedeeld werd. Vervolgens bleken deze priesters ook problemen te hebben met andere priesters en hun parochieleiding. Hiermee kon ik in zekere zin de bisschop geruststellen. Ik kon daar nog de positieve reacties van met name veel priesters aan toevoegen. Zij roemden het teamverband waarmee ze leiding gaven aan de parochie. De diakenen, onderdeel uitmakend van de eigen gemeenschap, was een bijzondere verrijking.

Er waren vragen over de voorlichting aan priesterstudenten over het diaconaat. Een bijkomend probleem hierbij is dat de priesteropleiding geconcentreerd is in een inter-diocesaan seminarie. De andere bisdommen hebben geen diakens.

De aartsbisschop onderkent dit probleem. Maar hij zegt weinig te kunnen doen aan het studieprogramma van dit interdiocesaan seminarie.

Net als in Namibië was er ook in Bulawayo een gebrek aan literatuur.

Na mijn bezoek is er vanuit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk toegezegd literatuur te sturen.

Enkele echtgenotes beklagden zich bij mij over de inzet van hun man voor de kerk. Het diaconaat zou spanning in huwelijk en familie veroorzaken.

Dit was een zeer belangrijk signaal. Overal op de wereld lijkt dit een item te zijn. Van de ene kant zien we hoe de Vaticaanse documenten dit gevaar onderkennen. Ze roepen de bisschoppen op om bij de opleiding en de vorming, de echtgenotes en zelfs de kinderen te betrekken. Van de andere kant zien we hoe toch steeds weer de zending en de roeping van de man het familieleven onder druk kan zetten. Het is bijzonder verheugend te zien hoe binnen het diaconaatcentrum het onderzoek dat Drs. Nelleke Serrarens-Wijngaards onder de echtgenotes gedaan heeft zijn verspreiding krijgt. Ook het boek van Montserrat Ortin, nu ook in het Engels vertaald, zal ongetwijfeld een positieve uitwerking hebben.

Beide werken zullen naar de directeur voor het diaconaat worden toegestuurd.

(Montserrat Ortin, "Marriage and diaconate in the church of communion" uitg. onbekend; Nelleke Wijngaards-Serrarens, Report of Deacons' Wives Network, uitg. I.D.Z. Rottenburg).